

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2
0
2
4

No 5

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menejment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Elektron nashr. 312 sahifa.

E'lon qilishga 2024-yil 30-mayda ruxsat etildi.

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Axmedov Sayfullo Normatovich i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d. TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoira Azimovna, SamDu IS instituti professori
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., TAQU katta o'qituvchisi
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Uy-joy qurilishi madaniyati, uning o'ziga xos xususiyatlari va tamoyillari.....	10
Davletov Islambek Xalikovich, Zikrullayev Valixon G'aybullayev o'g'li	
Hududlar investitsiya muhitini oshirish muammolari.....	16
Akbarov Bekmurod Miryakubovich	
Qoraqalpog'iston Respublikasi ellikqal'a tumanida turizm klasterini joriy qilish mexanizmi.....	22
Norchayev Asatullo Norbo'tayevich	
Small Business and Private Entrepreneurship is the Priority Direction of Our Country's Economy.....	28
Tulagan Tukhtaraliev, G'aniev Muhammadjon Xalilovich	
Resurs soliqlarini soliqqa tortish mexanizmlarini takomillashtirish.....	31
Tursunova Zulayxo Abdujobir qizi	
O'zbekistonda muqobil energiya manbalaridan foydalanish elektrotexnika sanoati rivojlanishining istiqboli sifatida.....	34
Uraimjonov Azizbek Raxmonjon o'g'li	
Oliy ta'limning raqobatbardoshligini ta'minlashda ta'lim sifatining mohiyati va asosiy tamoyillari (O'zbekiston misolida).....	40
Egamov Sevinchbek Maxsud o'g'li	
Financial Mechanisms of Supporting Textile Products Export.....	46
Gaybullayeva Gulbaxor Maxmudovna, Yakubova Ugiloy Mamasoliyeva	
O'zbekiston Respublikasida hududlarni mutanosib barqaror rivojlantirish masalalari va yechimlari.....	49
Hojiyev Tal'at Toshpo'latovich	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida ayollar biznesini shakllantirish yo'llari.....	54
Ibodullayeva Malohat Sirojiddin qizi	
Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda qishloq xo'jaligini rivojlantirishning xorijiy tajribasi.....	57
Bekmirzayev Mirzoxid Adashaliyevich	
Turizm sohasi rivojlanishining istiqbollari.....	61
Ergashev Rahmatulla Xidirovich, Jabborova Zuhra Abdig'ani qizi	
Jahonda kabel bozorini rivojlantirish xususiyatlari va tendensiyalari.....	68
Uralov Olimjon Mahammadjonovich	
Namangan viloyatida yoshlarning iqtisodiy faolligi ko'rsatkichlari dinamikasini tahlil qilish.....	72
Mirzatov Baxtiyor Toxirovich	
Turizm sohasiga malakali kadrlar tayyorlashdagi muammolar va ularning yechimlari borasida tavsiyalar.....	77
A. I. Raxmatov	
Трансформация внешнеторговых связей Республики Узбекистана.....	83
Ахмедова (Жабборова) Нилуфар Икболжон кизи	
Korxonalarda investitsiyalarni moliyalashtirish manbalari va usullarining tahlili.....	88
Kuziyeva Nargiza Ramazanovna, Xusanov Faxriddin Jamoliddin o'g'li	
Turizmning mohiyati xususida nazariy yondoshuvlar va ularning tahlili.....	94
R. I. Pardayev	
Katta hajmga ega bo'lgan maxsus qurtxonalarda boqilayotgan ipak qurtlariga harorat va namlikni ta'siri.....	101
Raxmanova Xurinis Egamovna	
Mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirishda mahalliy soliqlar va soliqdan tashqari tushumlarning ahamiyati.....	104
Rajjaboyeva Dildora Zakirovna	
Banklarda stress-test asosida ESG-risklarni baholash.....	110
Nilufar Sharipova	
Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda banklarda ekologik va ijtimoiy risklarni baholash va boshqarish tizimini joriy etishning ahamiyati.....	114
Karimov Shamsiddin Akram o'g'li	

Qimmatli qog'ozlarni qiymatini baholash usullari va modellari.....	122
Botirxo'ja Aziza Faxmuddin qizi	
Sanoat ishlab chiqarishda diversifikatsiyaning nazariy asoslari.....	127
Davronbek Sharibjonovich Raximov	
Mamlakatimizda innovatsiyalarni moliyalashtirishning amaldagi holati tahlili.....	133
Aminov Farrux Farxadovich	
Raqamli iqtisodiyotda moliyaviy hisobot tahlilini takomillashtirishning o'ziga xos xususiyatlari.....	138
G. J. Jumaye va	
Qurilish sohasida logistika tizimlariga zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlanganlarning amaliy jihatlari....	141
Mirsodiqov Abdulla Tursunaliyevich	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitalini boshqarishdagi muammolar	146
Nematova Shaxlo Egamberdiyevna	
Aholi daromdlari va omonatlarini shakllantirishning nazariy asoslari.....	149
Xakimov Zohid Norbo'tayevich	
Tasvirlarga raqamli ishlov berish jarayonini intellektuallashtirish algoritmini yaratish.....	158
Zoirov O'lmas Erkin o'g'li	
Mintaqa iqtisodiyotida investitsiya faoliyatini moliyalashtirish samaradorligini baholash	164
Chilmatova Dilnoza Abdurahimovna	
Возможности внедрения и развития исламских банковских продуктов в рынок Узбекистана.....	168
Иноятowa Камола Фуркатовна	
Davlat xizmatchisi faoliyatida ijtimoiy javobgarlikning o'rni	172
X. X. Ikramov	
Korporativ boshqaruv tizimida buxgalteriya hisobini tashkil qilishning o'ziga xos xususiyatlari	176
Abdug'aniyev Muhammadamin Abdug'affor o'g'li	
Hududiy kambag'allik chegaralarini aniqlashning ahamiyati (Qashqadaryo viloyati misolida).....	182
Hamdamov Shahzod Ilhom o'g'li, Alisher Yunusaliyevich Safarov	
Kichik biznesga mahalliy investitsiyalarni jalb qilish va ulardan samarali foydalanishda franshizaning roli	189
Rabimqulov Sherzod Murtozayevich	
Tijorat banklarida marketing strategiyalaridan foydalanishning ilmiy-nazariy asoslari.....	193
Maxamadjanov Akbar Maxamadaliyevich	
Davlat sherikchilik asosida maktab va maktabgacha ta'lim moliyashtirishligini o'ziga xos xususiyatligi.....	198
Boltaboev Murodbek Aybekovich	
Moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish davr talabi	203
X. I. Boyev	
Banklarda chakana kreditlash turlari va ularni raqamli transformatsiya qilishning zarurligi.....	207
Axmedova Dilrabo Kurbondurdi qizi	
Rasmiy ish bilan bandlik – aholining munosib turmush darajasini ta'minlash demak.....	216
Farhod Bagibekovich Xalimbetov	
Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i uchun qo'llaniladigan soliq imtiyozlarining amaldagi holati va tahlili.....	220
Valiyeva Sayyora Xushbaqovna	
Автомобильная промышленности развитых стран: становление, развитие, пути совершенствования.....	227
Назарова Раъно Рустамовна, Абдухамидова Мафтуна Турсуналт кизи	
Влияние цифровизации на внешнеэкономическую деятельность	232
Шерматовова Ирода Ойбековна, Тиллаев Хуршиджон Сулаймон ўғли	
ИИ в банковском бизнесе: ключ к конкурентной привлекательности	238
Фаттахова Муниса Абдухамитовна	
Меры по привлечению прямых иностранных инвестиций в национальные экономики.....	243
Ахмедова (Жабборовна) Нилуфар Икболжон кизи	

Особенности банковского кредитования и факторы препятствующие финансово-кредитной поддержке субъектов сферы туристических услуг	248
Розоков Мухаммадазиз Мансурович	
Factoring Operations in Banks.....	253
Boykabilova Iroda, Davronova Dilnoza Damirovna	
Moliyaviy sektordagi aksiyadorlik jamiyatlarining korporativ strategiyasini shakllantirishda risklarni bartaraf etish.....	257
Jaxongirov Rustam Jaxongirovich, Xo'jamurodov Asqarjon Jalolovich	
O'zbekistonning jozibador investitsiya muhitini yaratishda huquqiy asoslarni yanada takomillashtirishning ilmiy va amaliy zaruriyati	264
Oybek Elmuratov	
Qurilish materiallarini ishlab chiqarish korxonalarning boshqarish tizimini takomillashtirish.....	268
Uzakova Umida Ruzievna	
Tashkent Economy – Locomotive of the Country's Economy	274
Akramova Aziza Abduvohidovna, Maqsudov Bunyod Abdusamadovich	
O'zbekiston Respublikasida ishbilarmonlik turizmining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish yo'llari.....	278
Musayeva Shoira Azimovna, Usmonova Dilfuza Ilhomovna	
Mintaqalar iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlashda investitsiyalardan samarali foydalanish mezonlari va ularni hisoblash usullari	284
Norqobilov Nusrat Norsaitovich	
Marketing strategiyasi: raqobatchilik sharoitida tadbirkorlik faoliyatini yuritishning rivojlantirilishi	288
Kutbitdinova Moxigul Inoyatovna, Matrizayeva Dilaram Yusubayevna	
Mahalliy budjetlar mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlashning eng asosiy istiqbolli yo'nalishi	295
S. Y. Ismoilova	
Atrof-muhitga zararsiz, tabiiy tarkibli korroziya ingibitorlari turlarini tahlil qilish	300
Qurbonova Firuza Solexovna	
Oliy ta'lim muassasalarida xarajatlar smetalari ijrosi hisobini yuritish tartibi	306
AbdulAziz Norqo'chqorov Ziyadullayevich	

MAHALLIY BUDJETLAR MABLAG'LARIDAN SAMARALI FOYDALANISHNI TA'MINLASHNING ENG ASOSIY ISTIQBOLLI YO'NALISHI

S. Y. Ismoilova

PhD, katta o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti

Annotatsiya: Maqolada mahalliy budjetlar mablag'laridan samarali foydalanishning eng asosiy istiqbolli yo'nalishi hisoblanayotgan natijaviylikka yo'naltirilgan budjetlashtirish va budjetlashtirishning dasturiy-maqсадli metodi hamda ulardan O'zbekiston amaliyotida foydalanish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: natijaviylikka yo'naltirilgan budjetlashtirish, dasturiy-maqсадli model, budjet xarajatlari, budjet jarayoni, natijaviy ko'rsatkichlar.

Abstract: The article describes the program-target method of budgeting and result-oriented budgeting, which is considered the most promising way to effectively use local budget funds, as well as the possibility of their use in the practice of Uzbekistan.

Key words: result-oriented budgeting, program-target model, budget costs, budget process, performance indicators.

Аннотация: В статье описан программно-целевой метод бюджетирования и бюджетирования ориентированный на результат, который считается наиболее перспективным способом эффективного использования средств местных бюджетов, а также возможности их использования в практике Узбекистана.

Ключевые слова: результативное бюджетирование, программно-целевая модель, бюджетные затраты, бюджетный процесс, показатели эффективности.

KIRISH

Natijaviylikka yo'naltirilgan budjetlashtirish va budjetlashtirishning dasturiy-maqсадli metodi hozirgi paytda ham budjet, jumladan, mahalliy budjetlar mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlashning zamonaviy yo'nalishi sifatida e'tirof etilayotgan bo'lishiga qaramasdan, aslida u o'zining uzoq tarixiga ega. 1960-yillarda AQShda budjet innovatsiyalarining asosiy elementi sifati paydo bo'lib, budjetlashtirishning dasturiy metodi va natijaviylikka yo'naltirilgan budjetlashtirish instrumentlarini amaliyotga joriy etish tajribasi keyingi yillarda ko'plab mamlakatlarda qo'llanilgan.

Amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida ba'zi mamlakatlarda bevosita yoki yakuniy natijalar ko'rsatkichlariga tayangan holda budjet tarkibiy tuzilmasining o'zgartirilishiga muvaffaq bo'lindi. Xususan, Yangi Zelandiyada budjet dasturiy formatda taqdim etilmoqda. Uni tarkibiy tuzilmashtirish esa yakuniy natijalar ko'rsatkichlari asosida amalga oshirilmoqda ^[6].

Boshqa bir guruh mamlakatlarda esa budjetlashtirishning dasturiy-maqсадli metodini joriy etish bilan bir qatorda natijaviylikka yo'naltirilgan budjetlashtirishning boshqa instrumentlari va elementlaridan foydalanilmoqda. Xususan, qator mamlakatlar to'g'ridan-to'g'ri yoki formulaga asoslangan ayrim tarmoqlarda yoki ayrim davlat xizmatlari, masalan, birlamchi tibbiy yordam, maktab va oliy ta'lim sohasidagi xizmatlar uchun budjetlashtirishni qo'llashmoqda. Muammoni hal etishga bunday yondashish sog'liqni saqlash va maorif sohasi uchun Skandinaviya mamlakatlarida tarqalgan ^[6]. Natijaviylikka yo'naltirilgan budjetlashtirish tizimi natijalar to'g'risidagi ma'lumotlarga, ular esa davlat boshqaruvi sektorida shakllanadi, asoslanganligi uchun davlat sektorida samaradorlik yoki natijaviylikni boshqarish tizimi (performance management) budjet islohotlarining muhim elementi hisoblanadi. Bunday tajribaga ega bo'lgan mamlakatlar qatoriga Daniya, Norvegiya va Shvetsiya kiradi. Bu mamlakatlarda natijalar ko'rsatkichlariga yo'naltirilgan tarmoq vazirliklari va davlat agentliklari o'rtasidagi shartnoma tizimi joriy etilgan. Gollandiya, Janubiy Koreya va Avstraliyada davlat hokimiyat organlarida samaradorlikni boshqarish tizimi amal qiladi ^[6].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Davlat budjeti yoki mahalliy budjetlar mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlashning ba'zi jihatlari iqtisodiy (moliyaviy) adabiyotlarda ma'lum darajada tadqiq etilgan. Bu yo'nalishda o'zbekistonlik iqtisodchi-olimlar va amaliyotchi mutaxassislardan T.S.Malikov, O.O.Olimjonov, O.K.Iminov, J.A.Qo'chqorov, N.H.Haydarov, D.X.Po'latov, D.A.Rahmonov, Z.X.Srojiddinova, O.G'.G'aybullayev, U.O'roqov, G.Qosimova va boshqalar tomonidan talay ilmiy ishlar va tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, davlat budjetining alohida olingan xarajatlaridan foydalanish masalalari ijtimoiy soha tarmoqlari (ta'lim tizimi, sog'liqni saqlash, ijti-moiy ta'minot va aholini qo'llab-quvvatlash xarajatlari) kesimida B.I.Nurmuhamedova, mahalliy budjetlar kesimida N.Yuldasheva¹, budjetni o'rta muddatli rejalashtirish nuqtai-nazaridan Y.SH.Fayzullayev va I.A.Azizov²lar tomonidan tadqiq etilgan ^[1].

Ma'lum bir vaqt o'tishi bilan bir qancha keng toifalarda budjet xarajatlarning haddan ziyod detallashtirilishining konsolidatsiya qilinishi natijaviylikka yo'naltirilgan budjetlashtirishga o'tish bo'yicha budjet islohotlarini amalga oshiruvchi mamlakatlar o'rtasida keng tarqalgan amaliyotga aylanib qoldi. Biroq, xarajatlarning guruhlariga ajratilishi yoki ularning dasturiy klassifikatsiyalanishiga o'tilishiga qaramasdan, bu mamlakatlarda xarajatlarning asosiy toifalariga, masalan, davlat xizmatchilari faoliyatining natijasiga bo'yicha mehnatga haq to'lashga emas, balki mehnatga haq to'lash fondiga nisbatan e'tiborning qaratilishi davom etdi. Shuningdek, budjetni moddalar bo'yicha shakllantirishga budjet jarayonida barham berilmadi. Ayrim hollarda ijroiya hokimiyatining (masalan, vazirlik, idoralar va agentliklar) ichki hisob varaqlari darajasida hanuzgacha budjetni moddama-modda shakllantirish sodir bo'lmoqda ^[1], ya'ni budjetlarni tayyorlash va ijro etishda asosiy e'tibor moddalar bo'yicha xarajatlarni qoplash uchun zarur bo'lgan moliyaviy mablag'larga qaratilmoqda ^[3].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Budjetlashtirishning dasturiy-maqсадli metodidan foydalanishda ancha taraqqiyotga erishilgan bo'lishiga qaramasdan ushbu metoddan foydalanayotgan mamlakatlar, bir vaqtning o'zida, ko'plab muammolarga duch ham kelishmoqda. Bunday muammolarning keng tarqalganlari qatoriga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

- a) budjet jarayonida foydali bo'lishi mumkin bo'lgan sifatli, to'liq va o'z vaqtidagi ma'lumotlarga ega bo'lish;
- b) turli darajadagi dasturlar maqsadlarining bir-biriga muvofiq-ligi, shuningdek, budjet va strategik rejalashtirish maqsadlarining bir-biriga muvofiqligini o'ziga qamrab oluvchi maqsadlar mushtarakligi jarayonidagi muammolar;
- d) ishlab chiqilayotgan bevosita va yakuniy natijalar ko'rsatkichlarining sifati, ko'zlangan maqsadlarga ularning muvofiqligi;
- e) budjetiy qarorlarni qabul qilish jarayonida natijalar to'g'risidagi ma'lumotlardan foydalanishda davlat hokimiyat organlari uchun stimullarni yaratish ^[5];
- f) natijaviylikka yo'naltirilgan budjetlashtirish va budjetlashtirishning dasturiy-maqсадli metodi tizimlarini joriy etish xarajatlari va b.

Buning uchun, dastlab, O'zbekiston hukumatining global maqsadlarini o'zida aks ettiruvchi asosiy hujjat bo'lmog'i lozim ^[7]. Unda, jumladan, mavjud muammolar va ularni hal etishga qaratilgan davlat siyosati va budjet dasturlarining choralari ifodalanishi zarur. Biroq, "muammolar-choralar" bog'liqligini strategik va budjet rejalashtirishning bog'lanuvchanligi mexanizmiga kiritishning iloji yo'q. Buning uchun strategik hujjatlarni ishlab chiqishda yagona yondashuvlar bo'lishi va shunga mos ravishda, strategiyalarning mazmuni bir-biridan keskin farqlanmasligi lozim.

Strategik rejalashtirish hujjatlari, asosan, Prezident Administratsiyasi darajasida ishlab chiqilishi yoki turli vazirliklar tomonidan shakllantirilishi va Prezident tomonidan tasdiqlanishi kerak ^[2]. Markaziy hukumatning strategik rejalashtirish hujjatiga misol sifatida Qadrlar tayyorlash milliy dasturi... kabilarni keltirish mumkin. Ularda hokimiyat organlarining asosiy muammolarni hal etish borasidagi aniq harakatlari, mahalliy hokimiyat organlari uchun ularning bu yo'nalishdagi ishtiroklariga doir taklif-tavsiyalar, mamlakat miqyosidagi operatsiyalarni optimallashtirishga qaratilgan holatlar, soliq to'lovchilar mablag'larini iqtisod qilish va iqtisodiy o'sishga xizmat qiluvchi amaliy harakatlar o'z aksini topishi lozim.

Tarmoqlar yoki vazirliklararo strategiyalarga misol tariqasida "Raqamli hukumat: XXI asr platformasini yaratish" deb nomlangan hujjatni ko'rsatishimiz mumkinki, unda eng kamida 3 ta maqsad shakllantirilgan, jumladan, istalgan joy, vaqt va qurilmada yuqori sifatli raqamli hukumat ma'lumotlari va xizmatlariga ega bo'lish o'z aksini topgan. Tavsifda strategiya bilan bog'liq bo'lgan barcha hujjatlar, ya'ni meyoriy-huquqiy hujjatlar, rejalar, buyruqlar, tavsiyanomalar kiritilgan. Strategik rejalashtirish hujjatlariga harakatlarning milliy rejalarini ham kiritish mumkinki, ular hokimiyatning barcha darajalarida davlat siyosatini muvofiqlashtiradi va qabul qilinadigan qaro-

1 Юлдашева Н.В. Местные бюджеты: учебно-методическое пособие. – Т.: "Iqtisod-moliya", 2015. – 362 с.

2 Fayzullayev Y.SH., Azizov I.A. Budjetni o'rta muddatli rejalashtirish. – Т.: "infoCOM", 2010. – 152 б.

rlar bo'yicha biznes va ijtimoiy tashkilotlar uchun ma'lumotlarning shaffofligini ta'minlaydi. Vazirlik va boshqa yuqori tashkilotlarning strategik rejalarini ham strategik rejalashtirish hujjatlari qatoriga kiritish mumkin ^[6].

Dasturiy-maqсадli rejalashtirishning mahalliy (mintaqaviy) yondashuvlari markaziy hukumat darajasida foydalaniladigan metodlardan farq qilmasligi kerak. "Dasturlar – natijalar – samaradorlik" sxemasi asosida budjetni boshqarishning umumiylik tavsiflari, maslahat berishlar va moliyaviy boshqaruvning eng yaxshi mahalliy (mintaqaviy) tajribalari hisobidan yaratilmog'i lozim. Odatda, bunday funksiyalarni milliy birlashmalar yoki kengashlar bajarmog'i zarur. Mintaqaviy va mahalliy budjetlar bo'yicha milliy maslahat kengashlari budjet jarayonining barcha bosqichlarida ijtimoiy moliyani boshqarishning ilg'or tajribalariga misollarni ishlab chiqadi va ularni ilgari surmog'i zarur. O'zbekistonda markaziy hukumatning mintaq (viloyat va tuman)larga nisbatan siyosati, bir tomondan, budjet sohasida yagona reglamentni yaratish va ikkinchi tomondan, markaziy hukumatning tartib-qoidalarini mahalliy hokimiyat organlarining ehtiyojlariga bosqichma-bosqich yaqinlashtirish prinsipiga tayanishi kerak ^[3].

Ko'zlangan maqsadga erishish bo'yicha samarali boshqaruv va hisobotdorlikni ta'minlash uchun har bir vazifalar bo'yicha, bir tomondan, Prezident Administratsiyasida va ikkinchi tomondan, har bir idoralarning tarkibiy tuzilmasida, katta menejer (lider) tayinlanishi maqsadga muvofiq. Ular ko'zlangan maqsadga erishish uchun javob berishi kerak. Shuning uchun katta menejer (lider)lar o'zgarining oldiga qo'yilgan har bir maqsadlar uchun, rivojlanish (o'zgarish)ga baho berishda foydalanilishi mumkin bo'lgan davrlar va aniq ko'rsatkichlarni qo'shib hisoblagan holda, harakatlarining batafsil rejalarini ishlab chiqishlari zarur. Maqsadlarga erishish bo'yicha katta menejer (lider)larning ishi Prezident Administratsiyasining tegishli boshqarmasi tomonidan muvofiqlashtirilib borilishi va u har chorakda natijalarni monitoring qilib borishi lozim ^[4].

Uzoq muddatli budjet dasturlarini tuzish va uning natijaviyligini baholashda yuqori darajadagi hokimiyat organlarining metodik ko'rsatmalarini qo'llash zarur. Bu o'rinda dasturiy budjetlashtirish tizimida mujassam etilgan prinsiplar va vazirliklar tuzishi kerak bo'lgan dasturlarda ulardan rahbarlik ko'rsatmasi sifatida foydalanish, birinchi navbatda, o'z ichiga budjet klassifikatsiyasini (xarajatlar bo'yicha) va Davlat soliq qo'mitasining fiskal klassifikatsiyasini (daromadlar bo'yicha) qamrab olishi kerak. Bu esa, o'z navbatida, ikki hujjat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni kuzatib borish va ularni identifikatsiya qilish imkoniyati bilan ta'minlaydi. Shuningdek, bu narsa moliyaviy resurslarni taqsimlash va budjetlarni shakllantirishga nisbatan qarorlar qabul qilish jarayonini yengillashtirish uchun fiskal rejaga tegishli ma'lumotlarni taqdim etadi. Bundan tashqari, dasturlar tashkiliy tarkibiy tuzilma doirasida saqlanib qolmog'i lozim. Chunki buning aynan shunday bo'lishi javobgarlik chegaralarini cheklab turadi va avtonomlik hamda hisobot-dorlikni o'zaro muvofiqlashtiradi. Barcha tadbirlar daromad manbalaridan qat'iy nazar dasturlar maqsadlariga muvofiq ravishda qo'shib olib borilishi, maqsadlar esa dasturning maqsadlariga erishishga qanday yordam berishi nuqtai nazaridan ko'rib chiqilishi lozim.

Bu bosqichdagi navbatdagi prinsip obyektlar guruhining soni va mazmunini aniqlash hisoblanadi. Buning moliyaviy ma'nosi shundaki, dasturlar moliyaviy resurslarning taqsimlanishi va samarali boshqarishga asoslanishi va ular vazirliklarning roli va javobgarlik zonalarini o'zlarida aks ettirmog'i kerak. Tadbirlar sonini cheklash esa, o'z navbatida, tegishli siyosatning talablari asosida chuqur tahlilni amalga oshirishga yordam beradi. Dasturning har bir tadbiri dasturiy siyosatning maqsadlari uchun oqil, tadbirlar soni esa tegishli siyosatning talablarini maksimal hisobga olgan holda chuqur tahlil qilishga yordam bermog'i lozim. Va nihoyat, dasturlarni ishlab chiqishda guruhlarini obyektlar darajasida soddalashtirish zarur. Obyektlar darajasida detallar va nazoratlar sonining haddan ziyod ko'pligi dastur darajasida e'tiborga xalal beradi va buning natijasida obyektlar ko'rib chiqish jarayonida asosiya aylanadi va bu esa, o'z navbatida tarmoq idoralarning avtonomligini cheklaydi. Shunday qilib, obyektlar soni va buning oqibati sifatida nazorat darajasini, tarmoq vazirliklarining avtonomligiga xal bermaslik uchun, minimum-lashtirishga harakat qilinadi.

Budjet tarkibiy tuzilmasi	Natijalar bo'yicha boshqaruv tizimining tarkibiy tuzilmasi	
Funksiya	Missiya	
Kichik funksiya	Strategik maqsad	Samaradorlik ko'rsatkichi
Dastur	Texnik talablar	Yillik indikatorlar
	Hisobga olish	
	Faoliyat turlari	
	Obyekt	

1-rasm: Budjetda dasturiy tarkibiy tuzilmaning konstruksiyasi

Dasturiy budjetning ikki asosiy elementi a) faoliyatning maqsadga mosligi ta'minlash va b) o'zaro bog'liqlikni tasdiqlash uchun maqsad bilan natijalarni (ham uzoq muddatli va ham qisqa muddatli) o'lchash hisoblanishi zarur. Dastur moliyaviy resurslarni taqsimlash va boshqarish uchun asos, shuningdek, tegishli siyosat

va yillik budjetning yanada yaqinroq integratsiyalashuvini stimullashtiradigan va xarajatlar tahlilining samaradorligini oshirishga imkon beradigan bog'lovchi element hisoblanishi ham kerak. Dasturlar ikki katta toifaga bo'linishi mumkin:

- a) joriy faoliyatga daxldor bo'lgan dasturlar;
- b) investitsion loyihalarni o'zida mujassamlashtirgan dasturlar. Bular birgalikda dasturiy maqsadlarga erishishga xizmat qilmog'i lozim.

Shuningdek, operatsion faoliyatning xarakteriga bog'liq ravishda dastur bir yoki bir necha ko'rinishdagi faoliyatlar yoki investitsion loyihalardan, yoki ularning kombinatsiyasidan iborat bo'lishi mumkin.

Dasturlarning maqsadlari dasturlar darajasida aniqlanishi zarur. Biroq, bunda joriy faoliyat va investitsion loyihalarni moliyalashtirish alohida-alohida budjetlar doirasida o'tmog'i lozim. Darajalarning (joriy faoliyat va investitsion loyihalar uchun, shuningdek, natijalar va kompleks dasturlar maqsadlari uchun) bunday bo'linishiga asosiy sabab shundaki, samaradorlik va budjetni o'zaro va bir tomonlamali bog'lash, amaliy nuqtai nazardan, unchalik maqsadga muvofiq emasdir. Aslida dastur tadbirlar va loyihalarni o'zaro bog'lovchi yanada chuqurroq maqsadga ega bo'lishiga qaramasdan, ko'p hollarda, buni yaqqol hisoblashning iloji bo'lmaydi. Bundan tashqari, dasturlar doirasidagi tadbirlar va loyihalar budjetda alohida-alohida rejalashtiriladi. Chunki investitsion loyihalar joriy faoliyat bilan umumlashtirilmaydi va u yoki bu dastur tarkibida boshqa loyihalar va joriy tadbirlarlarning budjetlari aralashtirib yuborilmasligi kerak. Ammo, bir vaqtning o'zida, ko'plab tadbirlar agregirlashtirilgan bo'lishi va ayrim hollarda dastur joriy faoliyatning faqat bir ko'rinishini o'zida aks ettirishi ham mumkin.

Dasturiy tarkibiy tuzilmaning turli darajalarida xarajatlarni hisobga olish metodlari turlicha bo'lsa-da, ular komplementarlidir. Xususan, dasturiy siyosatlar oldindan yaxshi (masalan, ijtimoiy himoya yoki boshlang'ich ta'lim) ma'lum bo'lsa, siyosiy, iqtisodiy va funksional trendlar va ko'rsatkichlar bilan bog'liq bo'lgan ayrim xarakterli yo'l qo'yilmalar talab qilinishi mumkin. Xarajatlari hisobga olishning bunday ko'rinishi xarajatlarni o'rta muddatli rejalashtirish amalga oshirilganda va budjetning yillik qaralama varianti tuzilganda foydalanish mumkin. Bunda dasturlarni shakllantirishda harajatlarni hisob-kitob qilishning yanada aniqroq metodlaridan, odatda, qiyamatni aniqlashning resurs metodidan foydalanish maqsadga muvofiq.

Xodimlar bo'yicha umumiy xarajatlar va bir tashkilot doirasidagi bir necha dasturlar uchun umumiy hisoblanadigan boshqa resurslardan iborat bo'lgan umumiy xarajatlarni taqsimlashdagi murakkabliklarning oldini olish uchun har bir vazirlikda umumiy boshqaruv, umumiy qo'llab-quvvatlash va qo'shimcha xizmatlarni qoplovchi standart (andozaviy)dasturlar va tadbirlarni joriy etmoq lozim. Bunday standart (andozaviy) dasturlar va ularning tadbirlari har bir vazirlikka taqdim etiladigan xizmatlarni ko'rsatuvchi texnik, ekspluatatsion va to'g'ridan-to'g'ri operatsiyalardan farqlanadi. Bunda, bir tomondan aytish mumkinki, muammoni hal etishga bunday yondashuvda boshqa dasturlar o'zlarining barcha xarajatlarini ochiq-oydin namoyon qila olmaydi. Boshqa tomondan esa, qog'ozbozlik bilan bog'liq bo'lgan xarajatlar boshqa afzalliklarni to'liq qayta qoplaydi.

Uzoq muddatli budjet dasturlarining natijaviyligi va samaradorligi ko'rsatkichlarini tanlash va hisob-kitob qilish natijaviylikka yo'naltirilgan budjetlashtirish quyidagi uch asosiy instrumentlarga tayanishi mumkin: a) faqat dastur (va dastur osti) darajalarini qamrab oladigan va samaradorlik ko'rsatkichlariga asoslanadigan faoliyat ko'rsatkichlarini monitoring qilish; b) dasturlari obzori; v) dasturlarni baholash. Shuningdek, davlat xarajatlarini boshqarish tizimi xarajatlar o'rta muddatli prognozining quyidagi elementlariga tayanishi mumkin: a) samaradorlikni boshqarish; b) moliyaviy boshqaruvning integrallashtirilgan informatsion (axborot) tizimi; v) budjet shaffofligi. Endi ana shu elementlarni batafsilroq ko'rib chiqishga harakat qilaylik.

Budjet dasturlarining samaradorligini boshqarish tizimi budjet loyihalari uchun samaradorlikning maqsadi va ko'rsatkichlarini belgilab beradi va shuningdek, budjet boshqaruvining indikatorlari tizimi asosida baholash natijalarini aks ettiradi. Bu tizim bir necha bo'g'inlardan iborat bo'lishi mumkin. Birinchidan, monitoringning tarkib topgan qat'iy tizimi. Bunda har bir tarmoq vazirligi faoliyatining yillik rejasi va hisobotni Oliy majlisga taqdim etmog'i lozim. Yillik reja va hisobot tegishli siyosat maqsadlarining iyerarxik tarkibiy tuzilmasini o'zida mujassam etishi kerak. Ijro to'g'risidagi yillik hisobot Hisob palatasi tomonidan tekshirilishi zarur. Bundan tashqari, har yillik asosda tarmoq vazirliklari samaradorlik ko'rsatkichlari va maqsadni ishlab chiqishlari, Moliya vazirligi esa ularni ko'rib chiqishi shart.

Ikkinchidan, davriy (vaqti-vaqti bilan) tekshiruv tizimi. Bu Moliya vazirligi tomonidan (jamoatchilikning ishtiroki bilan birgalikda) dasturlarning 1/3 qismini tekshiruvdan o'tkazilishini taqozo etadi. Vazirliklarning "o'z-o'zini tekshirish"i davriy (vaqti-vaqti bilan) baholash tizimining tarkibiy qismi hisoblanadiki, u Moliya vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan "nazorat varagi" asosida har bir tarmoq vazirligi tomonidan o'tkazilishi kerak. Undan so'ng Moliya vazirligi olingan o'z-o'zini tekshirish natijalarini o'rganib chiqadi va tekshiruv jarayonini yakuniga yetkazadi. Davriy (vaqti-vaqti bilan) tekshiruv dasturlarga reyting berish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, uning natijalari bo'yicha tarmoq vazirliklariga "nosamarali" dasturlarni 10,0%ga qisqartirish borasida tavsiyalar e'lon qilinadi ^[6].

Uchinchidan, har yillik asosda 10 ta sektorlar o'rtasidagi dasturlar baholanadi. Ularga nisbatan "chuqur baholash" tarzida yondoshiladi. Bunda barcha dasturlarga nisbatan baholashda tipik yondashuv qo'llaniladi.

Bunday tekshiruvning asosiy maqsadi dasturiy konsolidatsiyalashtirishdir. Bu bosqichda baholash Moliya vazirligi va bunga daxldor bo'lgan boshqa vazirliklar huzuridagi davlat ilmiy-tadqiqot institutlari va akademiyalar tomonidan o'tkazilishi kerak.

Tarmoq vazirliklari budjetning ijrosi bo'yicha audit masalasida ularga berilgan vakolatlar doirasida faoliyat ko'rsatadigan ichki o'zlari-ning bo'linmalariga ega bo'lishi mumkin. Moliya vazirligining vakolatlariga esa tarmoq vazirliklari tomonidan budjetning malakali ijrosi bo'yicha nazorat qilish kirishi kerak. O'z navbatida, tashqi audit Hisob palatasi tomonidan amalga oshirilishi kerakki, u ham markaziy va ham mahalliy hokimiyat organlarini tekshirish huquqiga egadir. U daromad va xarajatlar bo'yicha moliyaviy hisob varaqlarini tekshirishi lozim. Bunda ular bu jarayonlarning tegishli qonunlar va tartibga soluvchi boshqa qoidalar bilan muvofiq kelishiga, davlat ma'muriy organlarining eng yaxshi faoliyat ko'rsatishi uchun ma'muriy organlar va mansabdor shaxslarning majburiyatlarining bajarilishini ham tekshirishi kerak.

O'tkazilgan tekshiruv natijalari bo'yicha tegishli xulosalar shakllantirilishi lozim. Ularning hisobga olinishi esa quyidagi instrumentlardan foydalangan holda sodir bo'lishi kerak:

- a) javobgarlikni qoplash (keltirilgan zararni qoplashga kimning mas'ul ekanligi);
- b) intizomiy choralar ko'rish to'g'risida so'rovnoma tayyorlash.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Har qanday budjetning mablag'laridan foydalanish samarali bo'lmog'i lozim. Bu davlat budjeti va mahalliy budjetlar mablag'laridan ham foydalanishga baravar tegishli.

Natijaviylikka yo'naltirilgan budjetlashtirish va budjetlashtirishning dasturiy-maqсадli metodidan foydalanish budjet va shu jumladan, mahalliy budjetlar mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlashning asosiy yo'nalishi bo'lib qolishi zarur. Bunda:

- a) uzoq muddatli budjet dasturlari ijrosining natijaviyligiga maroiqtisodiy bashoratlar aniqliligining ta'siri;
- b) uzoq muddatli budjet dasturlarining natijaviyligini baholashda strategik va budjet rejalashtirishining o'zaro aloqadorligi;
- d) shakllantirish va ularning natijaviyligiga baho berish bosqichida uzoq muddatli budjet dasturlarini muvofiqlashtirish mexanizmlari va metodologik asoslari;
- e) uzoq muddatli budjet dasturlarini tuzish va uning natijaviyligini baholashda yuqori darajadagi hokimiyat organlarining metodik ko'rsatmalarini qo'llash;
- f) uzoq muddatli budjet dasturlarining natijaviyligi va samaradorligi ko'rsatkichlarini tanlash va hisob-kitob qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Исмоилова, С. Я. (2020). Financial Control Over The Local Budget Funds And Assessment Of Its Effective Usage // Экономика: анализы и прогнозы, (7-8), 69-73.
2. Ismoilova, S. Ya. (2020). Budjetdan moliyalashtirish usullari—mahalliy budjetlar xarajatlari samarali sarflanishini ta'minlash omili // In Mintaqa iqtisodiyotini investitsiyalashtirish moliyaviy-huquqiy va innovatsion jihatlar (pp. 551-553).
3. Исмоилова, С. Я. (2020). Теоретические задачи обеспечения эффективного использования местных бюджетных средств // In Mintaqa iqtisodiyotini investitsiyalashtirish moliyaviy-huquqiy va innovatsion jihatlar (pp. 250-258).
4. Yakubovna, I. S. (2020). Ensuring Effective Use Of Local Budget Funds: What Is The Root Cause Of The Problem?. Архивариус, (7 (52)), 44-47.
5. Ismoilova, S. Y. (2019). Fiscal Advantages And Disadvantages Of Local Government // Образование и наука в России и за рубежом, (16), 165-170.
6. Ismoilova, S. Ya. (2022). MAhalliy budjetlar mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlashning zamonaviy yo'nalishi // Scientific progress, 3(2), 645-650.
7. Rahmonaliyevich, K. D. (2020). Choosing The Optimal Rule Of Monetary Policy, Taking Into Account Changes In The Main Macroeconomic Indicators // Academia: An International Multidisciplinary Research Journal, 10(12), 1351-1356.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 5

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelmasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.